

**ՆՅՈՒՐԱ ՀԱԿՈՐՅԱՆ, ՖՐԻՆԱ ԲԱԲԱՅԱՆ
ԱՂԱՎՆԻ ԺԱՄԿՈՂՅԱՆ
ԴԴ ԳԱԱ ՀԱԻ**

ԱՐԱՐՈՂԱԿԱՆ ՄՊԱՍՔԻ ԵԶԱԿԻ ՆՄՈՒՇՆԵՐ ԱՐՑԱԽԻ ՏԱՐԱԾՔԻՑ

Միջնադարյան Հայաստանի հոգևոր կենցաղում լայն գործածություն է ունեցել արարողական սպասքը, որի եզակի մնուշներից են բրոնզաձուլ բուրվառներն ու խնկանոցները: Միջնադարյան մշակույթի այդ ինքնատիպ մնուշների վրա, որպես ժամանակի ծիսական և գեղագիտական ըմբռնումների դրսևորում, սկսեցին պատշաճ ուշադրություն դարձնել միայն անցյալ դարի 20-30-ական թվականներից¹:

Քրիստոնեությունը մի շարք ավանդույթների և արարողությունների հետ միաժամանակ նախորդ շրջանից ժառանգեց բուրավետ յուղերի, խեժերի ու անուշահոտ բույսերի (մարեմա, կնդրուկ, հալվե, մուշկ) խնկարկունը: Վերջիններս կոչվում էին անուշ խունկ և ծխարկվում էին հատուկ անոթներում. «զվնօթ սրբոյ պատարագին զունակ բուրման անույշ խընկին»²:

Խնկարկման նպատակը ոչ միայն եկեղեցիների ու տաճարների, բեմերի, խորանների և եկեղեցական սպասքի օծումն է մեռոնով³, այլև օդի հեղումն ու մաքրագործումը խնկի անուշահոտ բուրմունքով, որը կրոնական ծիսակատարությունների ամենահարգի և ազդեցիկ միջոցներից է:

Խնկարկման անոթները կիսագնդաձև իրանով թասեր են, մստած ոտքապատվանդանի («կառույց») վրա: Գնդաձև իրանը շուրթի մասում ավարտվում է լայն ժապավենազարդով: Ուղիղ կտրված շուրթի վրա

¹ Գ. Հովսեփյան, Հնության նշխարներ, Տարագ, 1909, № 1:

² Ներսես Շնորհալի, Ողբ Եդեսիոյ, Երևան, 1963:

³ Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, հ. 2, Վենետիկ, 1837, էջ 253, Սրբոյն Ներսիսի Լամբրոնացւոյ, Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ և մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին, Վենետիկ, 1847, էջ 92:

տեղադրված են երեքական դեկորատիվ և իրական ունկեր: Սրանցից յուրաքանչյուրը «կախ ունէր մեկական անբառնալի»¹ կամ շղթա, «ագուցված վերին ագույցին («շուշանն») կամ կափարիչին. «շուշանն կամ վերին ագույցն, որո վերև կար «ըմբռնելիքն ի վերին ծայրին»²: Կափարիչն ունէր փոքրիկ բռնակ («ըմբռնելիք») ձեռքում պահելու համար:

Խնկարկման ժամանակ խնկանոցները կախվում էին առաստաղից կամ դրվում սք. սեղանի վրա, իսկ բուրվառները պահվում էին ձեռքում: Բուրվառ կրելու իրավունք, ըստ հայոց եկեղեցական կարգի, ունեին սարկավազները. «նախ սարկաւազքն ունիցին զաւետարանն և զբուրվառն... առնու զբուրվառն և ինքնին խնկարկէ շուրջ զսրբով սեղանովն»³: Սարկավազներին ձեռնադրության ժամանակ հանդիսավորապես հանձնվում էր բուրվառը, ապա սկսվում էր խնկարկումը: Նրանք ծախով պահում էին ավետարանը, աջով բուրվառը⁴:

Բուրման բրոնզե անոթներ, պատրաստված հատուկ կաղապարներում, ձուլման եղանակով, գտնված Հայաստանի տարբեր շրջաններում (1. 5 տասնյակ), պահվում են Հայաստանի պատմության, Եղեգնաձորի և Ղափանի երկրագիտական թանգարաններում:

Խնկարկման անոթները Հայկական լեռնաշխարհում հանդես են գալիս տակավին հնագույն ժամանակներից. Մեծանոր, Թեյշեբախնի (Կարմիր բլուր)⁵: Մեծանորյան բուրանոթն ունի համարյա նույն կերտվածքը, ինչ միջնադարյան օրինակները, բացառյալ ոտք հենակների և Քրիստոսի վարքագրական դրվագների (նկար 1,1):

Ձևով այն գնդաձև, խոր իրանով, դեպի դուրս ուռուցիկ նստուկով բրոնզե ձուլածո անոթ է: Շուրթին չորս տեղով կրում է հիմքում թռչնազարդ (լայն, խաչաձև բացված թևերով, վերադիր) բռնակներ, որոնց ագուցած են մանրահատիկ շղթաները, իսկ շղթաները ագուցված են ի վերին շուշանն (կափարիչը): Շղթաներն իբրև զարդ, ծիսական նշանակ կրում են ցանցկեն բոժոժներ թվով հինգը - (Կուրգան 2-րդ, XII-XI դ. մ.թ.ա.): Ուրարտական խնկամանը սկահակատիպ է և գտնվել է Կարմիր

¹ Սրբազան Պատարագամատոյցք հայոց, Վիեննա, 1879, էջ 98:

² Վ. Հացունի, Պատմութիւն հին հայ տարագին, Վենետիկ, 1923, էջ 141:

³ Ն. Լամբրոնացի, Խորհրդածությունք, էջ 92:

⁴ Վ. Հացունի, Նշվ. աշխ., էջ 354-355:

⁵ **Б. Б. Пяотровский**. Кармир блур, т. 1, Ереван, 1952, с. 23, рис. 8, с. 34, рис. 17.

բլուրի մառաններից մեկում, կավե զոհասեղանի մոտ, աստվածների արձանների հարևանությամբ:

ՀՊԹ մետաղադարանում պահվող միջնադարյան բուրման անոթներից երեքը ծագում են Արցախ աշխարհի նշանավոր վանքերից: Դրանք իրենց գեղարվեստական հարդարանքով և հարուստ պատկերագրությամբ բացառիկ արժեք են ներկայացնում:

Առաջինը (ՀՊԹ, № 653), գտնված Արցախում Ջրաբերդի եղիշե Առաքյալ կամ Ջրվշտիկ վանքի մոտ, 1899 թ. առաջին անգամ հրատարակել է Գ. Հովսեփյանը¹: Բուրվառն ուռուցիկ իրանով, բարձր նստուկով անոթ է: Պահպանվել են երեք ունկերից երկուսը, որոնցից մեկն ավելացվել է հետագայում: Այն երկաթե օղածն մի բեկոր է և խիստ տարբերվում է իրական եռատերև ձևավորում ունեցող ունկից: Ունկերից ներքև անոթի իրանը գոտևորում են երկու լայն ժապավեններ, որոնցից առաջինը հարդարված է ուղիղ գծի վրա գալարվող ցողունագարդով, իսկ երկրորդը՝ փորագիր, գծաքաշ կիսաշրջաններով (նկար 2,1):

Իրանը հարդարող վարքագրական-ավետարանական պատկերներն են. Ավետունը, Ծնունդը, Սկրտությունը, Խաչելությունը, Խաչից իջեցնելը, Թաղումն ու Հարությունը:

Դրվագները մեկը մյուսից անջատված են թփերով և փոքրիկ դեկորատիվ սյուներով:

Նստուկի հատակին պատկերված է մեկական գնդիկներով ավարտվող քառաթև երկարավուն խաչապատկեր: Չափերն են. բարձրությունը՝ 10.8 սմ, բերանի տրամագիծը՝ 10.2 սմ, նստուկի տրամագիծը՝ 5.2 սմ, իրանի շրջագիծը՝ 35.5 սմ:

Բուրվառներից երկրորդը (ՀՊԹ 766/178) Արցախի Մեծիրանց ա. Հակոբ վանքից է: Մեծիրանցն Արցախի հեղինակավոր ուխտատեղիներից է: Եղել է եպիսկոպոսանիստ, երբեմն էլ կաթողիկոսանիստ, ուսման և դպրության ճանաչված ու համբավավոր կենտրոն²:

Բուրվառի իրանին պատկերված են. Ավետունը, Մարիամի այցը եղիսաբեթին, Ծնունդը, Սկրտությունը, Տեառնընդառաջը, Խաչելությունը:

¹ Ս. Բարխուդարյան, Դիվան հայ վիմագրության, պր. V, Արցախ, Երևան, 1982, էջ 11:

² Անատոլի Յակոբյան, Գանձասար, Երևան, 1987, էջ 3:

նը, Խաչից իջեցնելը և Թաղումը: Տեառնընդառաջի պատում-դրվագն առաջին անգամ է հանդիպում մեզ հայտնի նմանօրինակ անոթների վարքագրական պատկերազրական քանդակներում (նկար 2, 3-4):

Անոթն ամենայն հավանականությամբ ունի անիական ծագում, այդ են փաստում բազում աղբյուրները զուտ անիական օրինակների հետ:

Բուրվառներից վերջինը Գանձասարի վանքից է:

Բուրվառն անթերի է կերտվածքում, անխաթար պահպանված և կարող է լիարժեք պատկերացում տալ խնկարկման անոթների ձևաբանական կերտվածքի վերաբերյալ: Պահվում է Ասիրյանների ընտանիքում:

Բուրանոթն ունի կիսազնդածև իրան, շուրթին՝ երեքական իրական եռատերև և դեկորատիվ բլթակավոր ունկեր: Շուրթից ներքև անցնում է լայն ժապավենածև գոտի՝ հարդարված գալարվող ցողունազարդով (բացված խոշոր տերևներ, սահուն շիվեր):

Իրանը նստած է բուլորչի ոտքապատվանդանի վրա, որն արտաքուստ ծածկված է փորագիր գծաքաշ խաչապատկերներով:

Նստուկին կրում է փորագիր բազմաթերթ վարդակ: Ուրույն հորինվածք ունեն շղթաները, վերին ազույցներն ու ըմբռնելիքները: Շղթաներն օղակով ազուցված են աստղածև (վեցթևանի) կափարիչին: Կափարիչը զարդարում են աղավնիների քանդակները (երեքը): Ազույցի կենտրոնում տեղադրված օղին ամրացված է գեղաքանդակ օծապատկեր բռնակը, նման վարդապետական օծազուլիս գավազաններին: Բռնակի կերպը հավաստում է, որ բուրվառ-խնկանոցը կախվել է սբ. սեղանների վրա, խորանների ճակատային հատվածներում, հատուկ կախիչ-օղերից:

Չափերն են. բարձրությունը՝ 8.5 սմ, ժապավենի լայնությունը՝ 18 սմ, իրանի շրջանագիծը՝ 28 սմ, նստուկի տրամագիծը՝ 4.5 սմ, բերանի տրամագիծը՝ 8.5 սմ (աղյուսակ 1, 2-5):

Արցախյան բուրանոթներից վերջինը գեղակերտ մի խնկաման է (ՀՊԹ, 1265), գտնված 1890-ական թվականներին Վարանդայում¹:

Հետագայում խնկանոցն անցել է մեծամուն բանաստեղծ Հովհան-

¹ **O. Pelka.** Ein Syro-Palätinisches Räuchergefäß Mitteilungen aus dem Germanischen National Museum. Nürnberg, 1905, s. 85-92, **Ն. Գ. Հակոբյան,** Միջնադարյան Հայաստանի գեղարվեստական մետաղը IX-XIII դդ., Գ. հ. հ. 10, պր. III, Երևան, 1981, էջ 39-42, **Ն. Գ. Հակոբյան, Ի. Գ. Ղարիբյան, Գ. Ա. Մելքոնյան,** Միջնադարյան Հայաստանի խնկամանները, Բանբեր Երևանի Համալսարանի, Երևան, 1988, էջ 117-118:

Մես Չովհաննիսյանին: Իրականում խնկանոցը ծագում է Անիից և իրավամբ համարվում է Անիի արհեստագործական դպրոցի փայլուն ստեղծագործություններից, բազում թելերով կապվելով այդ կենտրոնի գեղարվեստական ավանդույթների և գեղագիտական ըմբռնումների հետ: Ճիշտ նույնպիսի մի խնկանոց այժմ պահվում է Գյումրիի քաղաքային թանգարանում (№ 369): Թանգարան է տարվել Մարմաշենի վանքից:

Խնկանոցների շարքում Վարանդայի օրինակը մյուսներից առանձնանում է կերտման կատարելությամբ, զարդածների նրբությամբ, պատկերների արտահայտչականությամբ, թեթև ու սահուն անցումներով, մեղմ զարդածներով: Պահպանված է ունկերից միայն մեկը: Ունկերից ներքև անցնում է իրանը շուրջանակի գրկող զարդագոտին, ծածկված փորագիր բուսական նուրբ գալարներով:

Ուռուցիկ իրանը գեղազարդող տեսարաններն են. Ավետունը, Մարիամի այցը Եղիսաբեթին, Էջքը դժոխք (կամ դժոխքի ավերակունը), «Թովմասի թերհավատությունը», Ծնունդը, երկու տեսարանով՝ Երկրպագություն և Չամբարձուն: Խախտված է վարքագրության հաջորդականությունը: Ըստ Չովհաննեսի ավետարանի այն պետք է զետեղված լիներ խաչելությունից և թաղունից հետո (գլուխ Ի. – 19-29): Ն. Ստեփանյանն այստեղ տեսնում է էջքը և Թովմասի թերհավատությունը, իսկ Ա. Միրզոյանը տեսնում է միայն Թովմասի թերհավատությունը: Երկու դեպքում էլ խախտված է Քրիստոսի վարքագրության դրվագների հաջորդականությունը¹:

Դրվագները մեկը մյուսից բաժանվում են տերևազարդ փարթամ շիվերով: Նստուկը ցածր է, զարդարուն: Այն պատում են փորագիր կետգծերն ու գալարվող ծաղկեշղթան: Արտաքուստ հատակին պատկերված է գահին բազմած Քրիստոսը, ձեռքին՝ գավազան, գլխին՝ լուսապսակ: Անոթի չափերն են՝ բարձրությունը՝ 10 սմ, բերանի տրամագիծը՝ 11 սմ, 5 սմ, նստուկի տրամագիծը՝ 5.7 սմ, իրանի շրջագիծը՝ 30 սմ (նկար 2,2, նկար 3):

Չամանման բուրվառներ և խնկամաններ կան աշխարհի գրեթե բոլոր թանգարաններում (Բեռլին, Նյուրնբերգ, Դրեզդեն, Վիեննա, Լոն-

¹ Alvida Mirzoyan, *Datation en Localisation des encenseurs en Bronze conserve dans les collections Armenienc*, REArm, 23 (1992), 609.

դոն, Կահիրե, Ռիչմոնդ, Նյու Յորք, Սանկտ-Պետերբուրգ, Թբիլիսի և այլն): Այդ թանգարաններում հանգրվանող բոլոր անոթներն էլ բրոնզից են, պատրաստված կաղապարով ձուլելու եղանակով: Ունեն նույն ձևը և կրում են Քրիստոսի վարքը պատկերող նույն դրվագները, որը և հետաքրքրություն է հարուցել: Նրանց ուսումնասիրությամբ զբաղվել են շատերը (Պելկա, դե ժերֆանիոն, Վուլֆ, Դալտոն, Էլբեռն, Լեկլերկ, Կրամեր, Կոնդակով, Ուվարովա, Ջալեսկայա, մեզանում՝ Գ. Հովսեփյան, Բ. Առաքելյան, Հ. Քյուրոյան, Վ. Աբրահամյան և ուրիշներ):

Ուսումնասիրողների մի մասը (Պելկա, Վուլֆ, Դալտոն, Գ. Հովսեփյան) այդ իրերի հայրենիքը համարում են Ասորիքը, Պաղեստինը և վերագրում են VI-VII դարերին: Օտտո Պելկան բուրվառներից մի քանիսի համար առաջարկում է ավելի ուշ թվագրություն՝ VIII դար, ելնելով այն իրողությունից, որ ժամերգության մեջ դրանց գործածությունը սկսվել է ավելի ուշ:

Վերջինիս համար հիմք է ծառայել վաղ քրիստոնեական (IV-VII դարեր) պատկերագրության ասորա-պաղեստինյան թևի հատուկ մշակած ոճի հարազատությունը քննության ենթակա բուրման անոթների պատկերաքանդակների հետ: Ըստ այդ ոճի՝ Քրիստոսի վարքը պատկերվում է հետևյալ կանոնականացված ձևով.

Ավետում - ձախ կողմում Մարիամն՝ դիմացը՝ արարչի պատգամաբերը՝ ձախ ձեռքին՝ գավազանը, աջը՝ մեկնած դեպի կույսը: Գավազանի գործածությունը քրիստոնեական արվեստում հանդես է գալիս շատ հին ժամանակներից, սկսած IV դարից: Անոթների վրա այն պատկերված է արխայիկ ոճով, առանց խաչի և կլոր գնդի: Երկրորդ տեսարանը Մարիամի այցն է Եղիսաբեթին:

Ծնունդ - Վաղ քրիստոնեական պատկերագրությունը մշակել է ծննդյան տեսարանում Տիրամոր դիրքի երկու տարբերակ: Մեր անոթների վրա նա պատկերված է դեմքով շուռ եկած դեպի դիտողը, գլուխը հեռացած ձեռքին, մյուս ձեռքը հպած կրծքին: Ծննդյան երկրորդ տեսարանը երկրպագությունն է:

Նկար 1

1

2

3

4

Նկար 2

1

2

3

4

Նկար 3

Սկրտություն - Գետի ալիքների մեջ նստած է Քրիստոսը, կողքին Հովհաննես Սկրտիչն է, որը փոփ ջուր է լցնում Քրիստոսի գլխին: Գլխավերևում աղավնու կերպարանքն է՝ Աստծո լույսն ու ավետաբերը:

Խաչելություն- Քրիստոնեական արվեստում Քրիստոսի պատկերագրության վաղ շրջանում մշակվել էր Հիսուսի խաչելությունը պատկերող երկու ոճ: Առաջինը Մոնցայի յուղաշերտի ոճն է: Դրանք կապարե գնդաձև իրանով, կարճ վզով անոթներ են՝ տարված Երուսաղեմից: Պահվում են Մոնցայի թանգարանում: Պատկանում են VI դարի կեսերին:

Երկրորդ և ավելի տիրապետող ոճը ավետարանականն է, որտեղ Քրիստոսը պատկերված է փայտի վրա խաչված, բաց աչքերով, խաղաղ դեմքով, առանց ցավի արտահայտության, շրջապատին անհաղորդ: Քրիստոսի աջ և ձախ կողմերում նրա հետ խաչված երկու ավազակների գլուխներն են:

Խաչելությանը հաջորդում է Խաչից իջեցնելու և թաղելու տեսարանը: Վերջինը Քրիստոսի համբարձման տեսարանն է, որը խնդրո առարկա անոթներից միայն երկուսի վրա է հանդիպում (ՀՊԹ՝ 1265 և Գլաժոր):

Արխայիկ ձևերը նկատի ունենալով՝ ուսումնասիրողները անտեսել են մի շարք կարևոր մանրամասներ: Բուրվառներն ու խնկամաններն իրենց ձևով հեռանում են VI-VII դարերից: Այդ դարերի կիրառական՝ աշխարհիկ, թե հոգևոր սպասքում բացակայում են նման օրինակները: Մինչդեռ XI-XII-րդ դարերում զանգվածաբար հանդես են գալիս նույն ձևի և ոճի հախճապակե և ջնարակած քրեղաններ, թասեր (Դվին, Փայտակարան-Օրան-կալա, Վրաստան, Իրան): Կրամերը Գլոստերից (Սպիտակ վանք, Եգիպտոս) գտնված օրինակից (պահպանվում է Կահիրեի Ղպտական արվեստի թանգարանում) ելնելով՝ այդ բուրվառները վերագրում է XII-րդ դարին: Էսսենի և Ցյուրիխի կատալոգներում Կահիրեի նմուշները թվագրված են IX-րդ դարով, իսկ փարիզյան զուգահեռները՝ XIII դարով: Այս թվագրումը չի հիմնավորվում:

Ինչ վերաբերում է խնկանոթների կենտրոններին, ուսումնասիրողների մի մասը ընդունում է դրանց զուտ ասորա-պաղեստինյան ծագումը, մյուս մասը տեսնում է արևմտա-ռոմանական աղբյուրներ, և առաջարկում նոր կենտրոններ: Նրանք համամիտ են միայն մի հարցում, որ այդ անոթները զուտ քրիստոնեական աշխարհի արգասիք են:

խնկանոթները տարբեր են և պատրաստման տեխնիկական հնարներով: Չուլածո են, ձուլվել են հատուկ կաղապարներում, ապա փորագրվել են բուսական և երկրաչափական զարդերը՝ գալարագծերով և կետ գծերով ծածկված հենքի¹ վրա: Վերջինս մետաղե իրերի փորագրության մեջ կիրառություն է գտել հետսասանյան շրջանում և VI-VII դդ. ոչ բյուզանդական, ոչ սիրիական ու սասանյան հուշարձաններում չի հանդիպում:

Անոթների վերին զարդաժապավեններն ու ոտք-պատվանդանները հարդարված են գալարներով կամ գալարվող ցողունազարդով, որոնք արևելյան զարդարվեստում (ղպտական, արաբական, պարսկական, հայկական, վրացական և այլն) հանդես են գալիս սկսած IX-րդ դարից²:

Երկրորդ կարևոր խնդիրը Հայաստանում գտնված խնկամանների պատրաստման կենտրոնի հարցն է: Ուսումնասիրողներից Գ. Հովսեփյանը և Յ. Քյուրտյանը, հենվելով նրանց պատկերագրական ոճի, ռելիեֆ պատկերների (դրվագների) հաջորդականության ու բովանդակության վրա, հայտնում են այն տեսակետը, թե այդ անոթներն ունեն ստորապաղեստինյան ծագում և Հայաստան են բերվել Ասորիքից ու Պաղեստինից:

Ի մի բերելով անոթները հարդարող Քրիստոսի վարքագրական դրվագները կարելի է եզրակացնել, թե Հայաստանում (Արցախում) գտնված խնկարկման անոթները հարդարող դրվագների թիվը երբեք չի անցնում յոթից, միայն երկու դեպքում է այն վեց, մի դեպքում էլ ինը: Մինչդեռ Ասորիքից, Պաղեստինից, Եգիպտոսից, Կիպրոսից, Կ. Պոլսից, Դրիմից, Վրաստանից (Սվանեթիա), Միջին Ասիայից և այլ վայրերից հայտնաբերվածների վրա (հիմնականում պատահական) դրանց թիվը վեցից տասնմեկն է: Այս իրողությունը կարևոր է այն առումով, որ հնարավորություն է տալիս որոշելու բուրման անոթների ծագման կենտրոնի հարցը:

Սակայն ինչպես վերը նշեցինք, հայաստանյան օրինակներում այդ դրվագների թիվն ու հաջորդականությունն այնքան կանոնիկ և պահպանողական է, որ դուրս է գալիս վերը նշած երկրների շրջանակներից:

¹ **Б. И. Маршак.** Бронзовый кувшин из Самарканда, вып. Средняя Азия и Иран. Ленинград, 1972, с. 65.

² **В. И. Залеская,** К вопросу о датировке некоторых групп сирийских культовых предметов. Палестинский сборник вып. 23, Ленинград, 1971, с. 86.

Հայաստանյան հավաքածուն ոչ միայն մեծաքանակ է, այլև ունի լայն աշխարհագրություն, Անի, Աղթամար, Եղեգնաձոր, Ղափան (Սյունիք), Արցախ և այլն:

Անոթները ծուլվել են Հայաստանում և կրում են զանգվածային արտադրության դրոշմ: Պատկերները (հատկապես Տիրամոր, Յուդաբեր կանանց և հրեշտակների) պատկերագրական ոճով անմիջականորեն առնչվում են X-XIII-րդ դարերի հայ քրիստոնեական արվեստի այնպիսի մոտիվների հետ, ինչպիսիք են Սուղնիի, Տրապիզոնի, Վասպուրականի (1045 թ., XII դ., ձեռ. 4753, գրիչ Վարդան), Թարգմանչաց (Գանձակ, Թարգմանչաց վանք, 1232 թ.) ավետարանները Սկևռայի և Խոտակերաց ս. Նշանի մասանց պահարանները, Բղենո Նորավանքի (IX-XI դդ.) եկեղեցու զարդաքանդակները:

Խնկամանները ու բուրվառներն իբրև զարդ կրում են խաչպատկերներ, որոնք ոճով և ձևով չեն աղերսվում ոչ բուզանդական և ոչ էլ ասորա-պաղեստինյան խաչերի ձևերին: Խաչպատկերները ինքնատիպ են XI-XIII-րդ դարերին բնորոշ ներգծված ոճով և ունեն իրենց բազմաթիվ զուգահեռները Հայաստանի ճարտարապետական հուշարձաններում (Սանահին, Հաղպատ, Անբերդ և այլն): Թեև մարդկային պատկերները անոթների վրա կանոնիկ են, բայց նրանցից յուրաքանչյուրում մարմնավորված է կոնկրետ անձը՝ իր ապրած միջավայրով ու ազգային դիմապատկերով, հարդարմամբ՝ երկար դարձածալեր ունեցող զգեստներով, զարդարված եղևնազարդով, կարճ, մինչև ծնկերը հասնող հյուսածո բարակ գոտիներով գոտևորվող հանդերձներով, փակեղով ու գլխանոցով, որոնք իր տարբերություն սիրականի և բյուզանդականի, ճակատների վրա հարդարված են մանր ծալքերով, սրածայր վեղար հիշեցնող գլխարկներով: Գիշտ է նմանօրինակ զգեստները ծագում են Սիրիայից և ղպտական աշխարհից, սակայն դարավոր հարևանության ընթացքում դրանք տեղայնացվել, փոփոխվել են, լրացվել նոր տարրերով, հարդարման նոր միջոցներով, բնորոշ հայկական միջավայրին: Այդ են հավաստում նաև X-XI-րդ դարերի ձեռագիր մատյաններից շատերը, որոնց մանրանկարներում հաճախ կարելի է նման հանդերձներ տեսնել¹: Վերջապես այդ անոթները հայտնի են այնպիսի հուշարձաններից, որոնց գոյությունը V-VII դդ. բացառվում է (Ախթամար, Անի, Արցախ,

¹ Լ. Բ. Չուգասյան, Գրիգոր Ծաղկող, Երևան, 1986, էջ 49:

Գանձասար, Սյունիք, Վայոց ձոր) և դրանք չէին կարող ավելի վաղ լինել (անգամ հարյուրամյակներ) քան իրենք կոնկրետ հուշարձանները:

Արցախյան բուրվառների և խնկանոցի քննությունից հետևում է, որ այդ անոթներն ունեն հայկական ծագում և վերաբերում են X-XIII դարերին: Կարծում ենք, որ վերոհիշյալ անոթները պատրաստվել են Անիում և Տաթևում: